

УДК: 330.14
JEL: J24, E24, O15

ГОРЯЧУК В.Ф.

д-р екон. наук, ст. наук. співроб.

ст. наук. співроб.

Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАНУ

Французький б-р, 29 м. Одеса, Україна, 65044

E-mail: valeriygoryachuk@gmail.com

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ - ГОЛОВНА КОНКУРЕНТНА ПЕРЕВАГА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ НА ШЛЯХУ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

В статті розглянуті питання людського капіталу як головної конкурентної переваги України, визначено місце країни в світі за цим показником, показано що домінантою людського капіталу є мораль, доведено що умовою ефективного використання людського капіталу є сприятливе інституціональне середовище, показано, що стан цього середовища в Україні не сприяє розвитку людського капіталу та просуванню суспільства на шляху економічного зростання

Ключові слова: *людський капітал, конкурентна перевага, мораль, інституціональне середовище*

GORYACHUK V.F.

Dr.Sc. (Economics)

Institute Of Market Problems And Economic&Ecological Research of the

National Academy Of Sciences Of Ukraine

Frantsuzskiy Boulevard, 29, Odessa, Ukraine

E-mail: valeriygoryachuk@gmail.com

HUMAN CAPITAL - THE MAIN COMPETITIVE ADVANTAGE UKRAINE: PROBLEMS THE WAY ITS IMPLEMENTATION

Human capital is the main competitive advantage of Ukraine, but there are a number of negative factors that limit the effectiveness of its use. First of all, this is a low level of staffing with fixed assets (5-6 times lower than in developed European countries). This results in a low technological level of production and, consequently, a 4-5 times lower level of labor productivity in comparison with developed countries, limiting the opportunities of Ukrainian citizens, especially of high qualifications, to realize their abilities and skills. As a result, the outflow of highly skilled professionals to other countries with a higher technological level of production and higher wages.

Among 52 countries with the highest level of education, Ukraine has one of the lowest GDP per capita (\$ 7,500). At the existing level of education in our country, GDP per capita should be about 30.0 thousand dollars. This inconsistency, to a large extent, can be attributed to inefficient government and high levels of corruption. All this negatively affects the efficiency of the use of human capital and productivity of work of citizens, which they can count on, taking into account their educational level.

Important in the consideration of human capital is its moral component, which, unlike other components (education, knowledge, experience, health, etc.) determines the vector of its use: for good or for evil.

The efficiency of the use of human capital depends on the state of the institutional environment. The existing institutional environment in Ukraine encourages redistribution rather than material wealth production, reduces the possibility of fair competition, limits the direction of high-productivity use of human capital.

Ukraine has enormous intellectual potential. This is our main competitive advantage, it is an opportunity to take a worthy place among the leading countries of the world. Today, there is such a chance, but it will take some time and it can be lost if society continues to cultivate the readiness of people for dishonest acts for the sake of careers, power and money, instead of focusing on the realization of their creative abilities, energy and initiative to ensure the successful modernization of your country.

Key words: *human capital, competitive advantage, morality, institutional environment*

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

У другій половині 20-го століття і, особливо, з переходом розвинених країн до етапу постіндустріального суспільства стало ясно, що трактування поняття капіталу обмежене фізичним капіталом не дозволяє відповісти на цілий ряд питань державного управління і соціально-

економічного розвитку суспільства. В умовах, коли освіта, інновації й інформатизація стали визначальними факторами соціально-економічного розвитку суспільства, коли провідну роль в економіці стали грати високотехнологічні компанії, у яких фізичний капітал перестав бути визначальним. На перше місце стали висуватися дослідження людського, соціального, інтелектуального та інших видів капіталу.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. Дослідження Г. Беккера, П. Бурд'є, Дж. Коулмана, Ф. Фукуями, В. Радаєва та інших вчених забезпечили значний прогрес у формуванні теоретичної бази розуміння людського та інших видів капіталу [1-4].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблем. Аналіз робіт, присвячених людському капіталу, показав, що значна увага зроблена на обґрунтування схожості фізичного та людського капіталу. В той же час недостатньо досліджено сутність людського капіталу з точки зору його зв'язку з мораллю.

Формулювання цілей дослідження. Розглянути питання людського капіталу як головної конкурентної переваги України, визначити місце країни в світі за цим показником, довести що доміантою людського капіталу є мораль, обґрунтувати що умовою ефективного використання людського капіталу є сприятливе інституціональне середовище.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. На думку експертів Світового банку, ООН та інших авторитетних міжнародних організацій людський капітал є головним чинником економічного зростання. При цьому наводяться різні аргументи, перш за все, що основою розвитку країни є інноваційний шлях і формування економіки знань, що в свою чергу передбачає розвиток науки, високий рівень освіти і кваліфікації основної частини населення. Крім того, згідно з даними Світового банку, більшу частину національного багатства різних країн становить людський капітал, а в країнах Західної Європи його частка становить 75% (фізичний капітал - 23%, природний капітал - 2%) [5]. А якщо врахувати значення слова «капітал» (від латинського *capitalis* - головний), то виходить, що людський капітал головний серед головних. Напрошується висновок, що основні зусилля треба зосередити на розвитку людського капіталу і тоді економічне зростання буде забезпечено. Чи так це, і чи так все просто і однозначно?

Для того щоб відповісти на це питання, спочатку визначимося, а що ж таке людський капітал? Найбільш часто під цим феноменом розуміють рівень освіти і кваліфікації людини, його досвід, оскільки саме ці якості, в першу чергу, забезпечують йому дохід. До них часто додають стан здоров'я і рівень культури, психологічну стійкість, мотивацію до роботи і ряд інших.

Говорячи про людський капітал, природно виникає питання про його оцінку. Як то кажуть «гроші люблять рахунок», капітал теж. Найбільше визнання отримав підхід на основі отриманого доходу, оскільки основною характеристикою капіталу є його здатність приносити додану вартість. Оцінки, отримані І.М. Бобух, показали, що Україна за цим показником поступається розвиненим країнам у 4-5 разів [6]. Але цей підхід має ряд недоліків. Головний з них полягає у тому, що величина доходу залежить не тільки від накопиченого людського капіталу, а й від обсягу доступного працівникові фізичного капіталу (основних засобів), стану інституційного середовища в країні та інших факторів. На наш погляд, найбільш адекватну оцінку людського капіталу забезпечує показник середньої тривалості освіти, оскільки цей показник безпосередньо відображає розуміння людського капіталу як сукупність знань, навичок і компетенцій людини. За цим показником (11,3 років) Україна посідає високе 29-е місце в світі, випереджаючи такі розвинуті країни як Франція, Австрія, Італія та Фінляндія [7].

Сьогодні людський капітал є головною конкурентною перевагою України, але існує цілий ряд негативних факторів і процесів, які обмежують ефективність його використання.

Перш за все, це низький рівень забезпеченості працівників основними засобами (в 5-6 разів нижче, ніж в розвинених країнах Європи), зростання ступеня їх зношеності (з 37,1% в 1990 році до 77,3% в 2013 році), моральний знос, повільне оновлення (20-30 років). Все це обумовлює низький технологічний рівень виробництва і як наслідок в 4-5 разів нижчий рівень продуктивності праці в порівнянні з розвиненими країнами, обмеження можливостей громадян України, особливо високої кваліфікації, реалізувати свої здібності та навички. В результаті відтік висококваліфікованих фахівців в інші країни з більш високим технологічним рівнем виробництва і більш високим рівнем оплати праці.

По-друге, посилення диференціації населення за рівнем доходу, акумулювання значної частки багатства нації вузькою групою осіб, зубожіння переважної частини населення і розмивання

середнього класу. Все це веде до деградації і знецінення людського капіталу, обмеження можливостей отримати гарну освіту і відповідно мати роботу з гідним рівнем оплати та бути повноцінним учасником суспільних процесів.

По-третє, зниження бюджетного фінансування вітчизняної науки до рівня менше 0,2 % ВВП (у країнах ЄС - 3,0 %), при нормі відповідно до закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» 1,7 %. Наука поставлена на грань виживання, старше покоління поступово завершує свій творчий путь, а молодь не бачить для себе перспективи - рівень оплати праці і престижність заняття наукою впали до дуже низького рівня. У такій ситуації, вкрай складно говорити про реальність здійснення планів переходу економіки України на інноваційний шлях розвитку, про збільшення головної конкурентної переваги країни - людського капіталу.

Говорячи про людський капітал, особливу увагу слід звернути на його моральну складову. Про нею ще у 1905 році писав Макс Вебер у своїй роботі «Протестантська етика та дух капіталізму», описуючи обряд вступу майбутнього банкіра у баптистську громаду, яка строго дотримується вірності релігійним традиціям і приймає нових членів лише після самої ретельної перевірки і педантичного вивчення їх способу життя, починаючи із самого раннього дитинства (безладний спосіб життя? відвідування трактирів? танці? театр? карти? неточність у виконанні грошових зобов'язань? які-небудь інші прояви легкомудства?). Сам факт вступу в громаду розглядався як абсолютна гарантія моральних якостей людини. М. Вебер зазначає, що майбутній банкір може з повною впевненістю розраховувати на внески всієї округи та надання йому необмеженого кредиту поза всякою конкуренцією. Цій людині успіх гарантовано [8, с. 275]. З того часу пройшло більше ста років і в світі багато що змінилося, але і до сих пір люди в особистих і ділових відносинах воліють мати справу з порядними і чесними партнерами. І відповідно, начебто, можна зробити висновок, що наявність моральної складової збільшує людський капітал. Але це якщо оцінювати людський капітал з точки зору суспільства в цілому, а якщо з позиції окремого індивідуума виходячи з його доходу, то виявляється, що в сучасних умовах можна отримати істотно більшу матеріальну вигоду, підминаючи норми моралі. На жаль, сьогодні ми є свідками широкого поширення цього явища в Україні.

У зв'язку з цим слід підкреслити, що якщо такі складові людського капіталу як освіта, знання, кваліфікація, досвід, здоров'я та психологічна стійкість визначають потенціал людського капіталу, то мораль визначає вектор використання людського капіталу: на благо чи на зло. Людина без моралі небезпечна для суспільства, держави та економіки. При цьому рівень небезпеки значно зростає, якщо людина має високий рівень освіти, значну фізичну силу і інші здібності. Особливо зростає небезпека, коли мова йде про об'єднання таких людей і занятті ними командних позицій у владі, бізнесі та інших сферах.

Український вчений А.А. Гриценко зазначає, що капіталізм перевертає відносини суб'єкта й об'єкта. В умовах капіталізму справжнім суб'єктом є капітал. Тому капіталіст за своєю природою, якщо він успішний, то не може бути моральним, в іншому випадку капітал його викидає [9].

Чи є спосіб вирішення цього протиріччя? Одні бачать його в досягненні певного рівня економічного розвитку країни, коли рівень доходів не буде такими актуальними. На наш погляд, у найближчій і середньостроковій перспективі це не реально. За 25 років незалежності рівень ВВП на душу населення в Україні опустився нижче 70% від рівня 1990 року. А наші сусіди, пішли далеко вперед. Наприклад, сьогодні в Білорусі і Польщі рівень ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності відповідно у 2,4 і 3,4 рази більше ніж в Україні, а в розвинених європейських країнах в 4-5 разів.

Інші бачать вирішення проблеми в тому, що капітал згідно зі своєю власною логікою дбатиме про свій зріст. Якщо конкретний програміст може забезпечити дохід в декілька мільйонів доларів, то йому будуть створені відповідні умови і забезпечена висока зарплата. І якщо це відбувається, то тоді все начебто вирішується - зростання капіталу відбувається, коли він піклується про людину. Але при цьому не враховується, що даний приклад стосується невеликої частини працюючого населення.

Багато вітчизняних та зарубіжних вчених звертають увагу на ціннісну деградацію соціуму в усіх його сферах і на всіх рівнях. Нинішня глобальна криза офіційно розглядається як фінансово-економічна, але при цьому дуже мало приділяється уваги її зв'язку з кризою моралі і духовних цінностей. На думку експертів, одностороннє розуміння процесів, які відбуваються в суспільстві, і очікування, що за допомогою чисто економічних інструментів можна забезпечити новий економічний підйом, видається сумнівним.

Згідно з даними моніторингу Інституту соціології НАН України у 2014 році 72,8 % респондентів вважали, що більшість людей взагалі ні в що не вірить; 76,0 % - що багато, у що вірили наші батьки, руйнується на очах; 74,4 % - що більшість людей здатні збрехати, щоб просунутися по службі; 64,9 % - що більшість людей здатне піти на нечесний вчинок заради вигоди; 73,2 % - що при цьому безладі і неясності важко зрозуміти, у що вірити. До цього потрібно додати, що згідно з даними того ж моніторингу, 54,2 % населення України вважає найбільш безпечним для себе - «нікому не довіряти». Сьогодні населення масово втрачає орієнтацію у виборі моральних цінностей. На думку Ф. Фукуями, стався Великий розрив в соціальних цінностях, які переважали в суспільстві в середині ХХ століття.

Важливе значення для визначення напрямку використання людського капіталу також має стан інституціонального середовища. Д. Норт відзначає, що існуюче в країнах «третього світу» інституціональне середовище заохочує скоріше діяльність щодо перерозподілу, ніж з виробництва матеріальних благ, зменшує можливість справедливої конкуренції серед власників людського капіталу, обмежує напрями високопродуктивного використання людського потенціалу. У такому інституціональному середовищі відбувається не тільки зниження ефективності використання людського капіталу, але й збільшуються масштаби негативного, і навіть, злочинного його використання. Таке становище не сприяє розвитку людського капіталу та просуванню суспільства на шляху економічного зростання [10, с. 25]. Це значною мірою стосується і України.

В. Ворона вважає, що «...сьогодні неможливо говорити про успішний соціально-економічний розвиток України без високої моральності та духовності нації, патріотизму як готовності більшості людей і передусім політичної еліти до самопожертви заради блага народу і країни. Результати соціологічних досліджень соціально-економічного розвитку країни дають змогу зробити висновок, що моральний чинник є одним з головних у підвищенні ефективності економіки, а моральність керівництва країни має вищу цінність, ніж професійні знання чи партійна належність» [11]. За даними Інституту соціології НАН України індекс аномійної деморалізованості українського суспільства просто зашкалює. Майже 80 % респондентів вважають, що заради кар'єри, влади та грошей люди готові на негідні вчинки, а на думку 40 % опитаних, заради великих грошей люди згодні на все, замість того, щоб орієнтуватися на реалізацію творчих здатностей, енергії та ініціативності для забезпечення успішної модернізації своєї країни. В. Ворона, спираючись на багаторічні дослідження Інституту соціології НАН України, робить висновок, що в Україні фактично відбулася легітимізація розкрадання, корупції, брехні, а також родинних зв'язків, кумівства, земляцтва та безвідповідальності у владних структурах [11].

За роки незалежності на фоні високої аморальності вражає високий відсоток людей, які відносять собі до віруючих, які щодня моляться та відвідують церкву. За рівнем вербальної релігійності Україна сьогодні перевершує більшість країн ЄС. В. Ворона зазначає, що «виникає питання, якщо українці такі віруючі, то чому на повсякденні норми не перетворилися такі християнські заповіді, як «не кради», «не вбивай», «люби ближнього як самого себе». Особливо це стосується тих, хто у владі та навколо неї. Така невідповідність відображає великий розрив між деклараціями політичних та державних діячів, представників великого бізнесу, які усі сили віддають боротьбі за владу, змагаючись у своїй словесній любові до України та її народу» [11].

Серед 52 країн світу з найбільш високим рівнем освіти Україна має одне з найбільш низьких значення ВВП на душу населення (7,5 тис. \$). Якщо орієнтуватися на лінію тренда на малюнку 1, то при існуючому рівні освіти в нашій країні ВВП на душу населення повинно бути близько 30,0 тис. \$. Тобто у 4 рази більше, ніж сьогодні. Таку невідповідність, в значній мірі, можна пояснити неефективним державним управлінням, непрозорими і непрогнозованими діями держави, високим рівнем корупції, неефективною системою захисту прав власності і т. ін. Все це негативно позначається на ефективності використання людського капіталу та продуктивності роботи громадян, на яку вони можуть розраховувати, враховуючи свій освітній рівень.

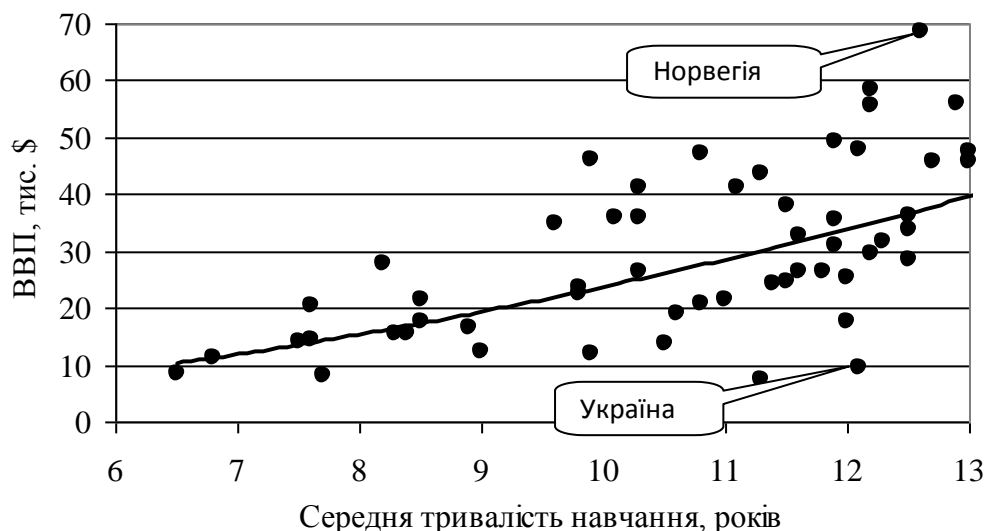


Рис. 1. Залежність ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності від рівня освіти населення

Неефективне державне управління може розглядатися, з одного боку, як антикапітал, а з іншого боку, як характеристика національної еліти. Остання покликана формувати ідеологію нації, визначати напрямки розвитку країни, забезпечувати згуртованість населення. На жаль, українська політична еліта протягом усього періоду незалежності, в основному, була зайнята вирішенням своїх особистих і вузько групових інтересів. Створене в Україні інституційне середовище заохочує швидше діяльність по перерозподілу, ніж по створенню матеріальних благ. Значно більш вигідним є «сісти на трубу» і зайнятися перерозподілом фінансових і матеріальних потоків, а якщо прямо говорити - відбиранням частини доходів у реальних виробників. Більш актуальними є знання не як створювати матеріальні і духовні цінності, а знання як, кому і скільки занести, як обійти закон і т. ін.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Україна має величезний інтелектуальний потенціал. І по цьому показнику ми, безумовно, європейська країна. Це наша головна конкурентна перевага, це можливість зайняти гідне місце серед провідних країн світу. Сьогодні такий шанс ще є, але пройде небагато часу і він може бути втрачений, якщо в суспільстві, як і раніше, буде культивуватися готовність людей на нечесні вчинки заради кар'єри, влади і грошей, замість того, щоб орієнтуватися на реалізацію своїх творчих здібностей, енергії і ініціативності для забезпечення успішної модернізації своєї країни. Якщо домінуючими не стануть мораль і духовність, готовність більшості людей і, перш за все, політичної еліти до самопожертви заради блага народу і країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Капелюшников Р. Экономический подход Гэри Беккера к человеческому поведению // США: экономика, политика, идеология. - 1993, № 11. Режим доступа: <http://www.libertarium.ru/libertarium/kapelushworks>.
2. Швери Р. Теоретическая социология Джеймса Коулмена: аналитический обзор // Социологический журнал. - 1996, № 1-2. - С. 62-81.
3. Капіталізація економіки України / За ред. акад. НАН України В.М. Гесця, д-ра екон. наук А.А. Гриценка. -К.: Ін-т екон. та прогноз., 2007.- 220 с.
4. Бурдые П. Формы капитала // Экономическая социология. -2002, Т.3, № 5. С. 60-74.
5. Нестеров Л., Аширова Г. Национальное богатство и человеческий капитал // Вопросы экономики. 2003. № 2. С. 110.
6. Бобух І.М. Пропорції та перспективи формування національного багатства України: [монографія] / І.М. Бобух. - К.: Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2010. – С. 173.
7. Доклады о развитии человека [Электронный ресурс] / режим доступа: <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/UKR.html>.
8. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма [Электронный ресурс] / М. Вебер. - Режим

доступа: http://www.koob.ru/weber/protestantskaya_etika.

9. Мораль і бізнес (стенограма засідання круглого столу) // Економіка і прогнозування. – 2009. - № 2. – С. 128-156.

10. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Д. Норт. — М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. - 180 с.

11. Ворона В. Виклики незалежності й суспільна наука / Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін. - К.: Інститут соціології НАН України, 2009. - С. 3-12.

REFERENCES

1. Kapelushnikov, R. (1993). Ekonomicheskij podhod Garri Bekkera k chelovecheskomu povedeniju [Gary Becker's Economic Approach to Human Behavior]. SSHA: ekonomika, politika, ideologija - USA: Economics, Politics, Ideology, 11. Retrieved from: <http://www.libertarium.ru/libertarium/kapelushworks> [in Russian].

2. Shveri, R. (1996). Teoreticheskaja sotsiologija Dzhejmса Koulmena: analiticheskij obzor [Theoretical Sociology of James Coleman: An Analytical Review]. Sotsiologicheskij zhurnal - Sociological Journal, 1-2, 62-81 [in Russian].

3. Geets, V.M., & Gritsenko, A.A. (2007). Kapitalizatsija ekonomiki Ukrainy [Capitalization of the Ukrainian economy]. Kiyv: In-t `ekon. i prognozirov [in Ukrainian].

4. Burdie, P. (2002). Formy kapitala [Forms of Capital]. Ekonomicheskaja sotsiologija - Economic Sociology, v.3, 5, 60-74 [in Russian].

5. Nesterov L., & Ashyrova, H. (2003). Natsyonal'noe bohatstvo y chelovecheskyy kapytal [National wealth and human capital]. Voprosi ekonomyky - Issues of economy, 2, 110 [in Russian].

6. Bobukh, I.M. (2010). Proporsiyi ta perspektyvy formuvannya natsional'noho bahatstva Ukrayiny [Proportions and prospects of forming the national wealth of Ukraine]. Kiyv: In-t ekonomiky ta prohnozuvannya NAN Ukrayiny [in Ukrainian].

7. Dokladi o razvytyy cheloveka [Reports on human development]/ Retrieved from: <http://hdrstats.undp.org/en/countries/profiles/UKR.html>. [in Russian].

8. Veber, M. (2006) Protestantskaya etyka y dukh kapytal'yzma [Protestant ethics and the spirit of capitalism]. Moscow: Progress. Retrieved from: http://www.koob.ru/weber/protestantskaya_etika [in Russian].

9. Gritsenko, A.A. (2009). Moral i biznes (stenohrama zasidannya kruhloho stolu) [Morality and Business (transcript of the Round Table)]. Ekonomika i prohnozuvannya - Economy and Forecasting, 2, 128-156 [in Ukrainian].

10. Nort, D. (1997). Ynstytuti, ynstytutsyonal'nye yzmenenyya y funktsyonyrovanye ekonomyky [Institutions, institutional changes and the functioning of the economy]. Moscow: Fond ekonomycheskoy knyhy «Nachala» [in Russian].

11. Vorona, V. (2009). Vyklyky nezalezhnosti y suspilna nauka [Challenges of Independence and Public Science]. Ukrayinske suspilstvo 1992-2009. Dynamika sotsialnykh zmin - Ukrainian Society 1992-2009. The dynamics of social change. - Kiyv: Instytut sotsiolohiyi NAN Ukrayiny, 3-12 [in Ukrainian].